

УДК 343.985

Л. І. Аркуша

СУТНІСТЬ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Інфільтрація організованої злочинності в легальний бізнес, проникнення представників кримінальної еліти з їхньою субкультурою і злочинним мисленням у владні структури є основою для організованої злочинної діяльності, що гальмує будь-які позитивні процеси і сприяє поглибленню кризових явищ.

Усезростаючі масштаби організованої злочинності є реальною загрозою безпеці держави і суспільства. Злочинні організації, користуючись безкарністю, а часом і потуранням працівників правоохоронних органів, діють усе більш нахабно і зухвало, перетворюючи великі території у сфери впливу. Звичайні злочини поступаються місцем великомасштабним злочинним акціям, глибокому проникненню через корумповані зв'язки в економіку і фінансову систему, спробам впливати на політику держави у цьому середовищі.

Злочинні організації, що володіють великими сумами коштів, завойовують впливові позиції на внутрішньому ринку, здійснюють протизаконні великомасштабні операції вивозу з країни сировини, товарів та інших засобів споживання. Протизаконний бізнес прагне придбання контрольних пакетів акцій підприємств і організацій, створення власних «виробництв» (банківських, посередницьких організацій), упровадження до зовнішньоекономічних структур і, зрештою, формування міжнародних злочинних організацій.

Організована злочинність стає одним з основних факторів політичної і соціально-економічної нестабільності в Україні.

Організована злочинність приховує у собі страшну руйнівну силу, зокрема й для органів, покликаних боротись із цими явищами. Ця обставина багато в чому визначає необхідність їх усебічного вивчення, усіякого стримування у рамках, що забезпечують дієздатність державних і управлінських структур.

Значний внесок у дослідження різних питань боротьби з організованою злочинністю внесли вчені-криміналісти України і країн ближнього зарубіжжя: В.П. Бахін, Р.С. Белкін, П.Д. Біленчук, А.М. Волобуєв, А.Ф. Волинський, Л.Л. Драпкін, С.С. Єпішин, В.О. Коновалова, В.П. Корж,

В.І. Куликов, Г.А. Матусовський, В.С. Овчинський, С.С. Овчинський, А.П. Снігерьев, В.В. Тіщенко, Є.В. Топільська, О.Г. Філіппов, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Однак їхні роботи присвячені окремим проблемам боротьби з організованою злочинністю у криміналістичному аспекті та не завжди відповідають вимогам сьогодення.

Виходячи з цього, дослідження проблем методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності зумовлено як потребами практики, так і завданнями подальшого розвитку загальної теорії протидії організованій злочинній діяльності, потребами посилення її впливу на результати боротьби з діяльністю злочинних організацій.

Метою статті є визначення поняття та сутності методики розслідування організованої злочинної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи наявні в літературі визначення організованої злочинності [7–10], можна відзначити, що практично в кожному з них прямо чи побічно вказується на неможливість її існування без стійких, високоорганізованих злочинних структур, що сформувався для здійснення постійної злочинної діяльності у вигляді промислу з метою наживи. Тому, на нашу думку, у криміналістичному аспекті сутністю організованої злочинності є така злочинна діяльність, що здійснюється злочинними організаціями.

Виходячи з цього, слід думати, що предметом криміналістичних досліджень повинна стати саме організована злочинна діяльність. Поняття ж організованої злочинності необхідно розглядати в кримінологічному аспекті.

У сучасних умовах розвитку організованої злочинної діяльності, аналізуючи матеріали практики, організовану злочинну діяльність можна охарактеризувати як особливий вид кримінального промислу, здійснюваний злочинними організаціями, що мають відповідні поставленим злочинним цілям структуру, внутрішню організацію, управління і зовнішні зв'язки (зокрема, корумповані), реалізований шляхом планування і вчинення різних видів злочинів як загальнокримінальної, так і економічної спрямованості.

У криміналістичній літературі розрізняють кілька рівнів чи типів злочинних організацій [1–7; 11].

Грунтуючись на матеріалах дослідження практики і результатах анкетування оперативних і слідчих працівників, можна виокремити такі рівні організованої злочинної діяльності:

– злочинна група, що виникає за попередньою змовою про спільне вчинення злочинів, у низці випадків без визначеного лідера (як зародковий стан організованої злочинної діяльності);

– організована злочинна група (ОЗГ) із чітким розподілом ролей, суворою співвідповідністю, стійкістю (наприклад, організовані злочинні групи здирників, шахраїв, бандитські організовані злочинні групи та ін.);

– злочинна організація як стійке, ієрархічно організоване об'єднання осіб, не менш як із двоступінчатою системою управління, яке створене для систематичного здійснення корисливих злочинів і володіє (чи прагне володіти) системою захисту за допомогою корумпованих зв'язків;

– злочинна організація, яка створена як фінансово-промислова група, а саме – організаційна структура, що об'єднує банки, промислові підприємства, торгові організації (найчастіше багатoproфільні), котрі діють у різних сферах легального і нелегального бізнесу; пов'язані між собою єдиним технологічним циклом для підвищення конкурентоспроможності, зі своєю матеріальною і фінансовою базою, колегіальним органом управління, статутом, функціонально-ієрархічною системою, інформаційною базою, корумпованими зв'язками в органах державної влади; переслідує політичні цілі.

Необхідно особливо підкреслити, що характерним і, судячи з матеріалів практики, обов'язковим «супутником» останніх двох рівнів варто вважати корумповані зв'язки в державних структурах різних галузей влади. Як свідчать матеріали практики, ліквідуються лише ті формування, що не змогли знайти «загальну мову», зокрема, із представниками місцевих органів влади та управління. Чим вище рівень організації, тим міцніші, вагоміші і вищі його корумповані зв'язки в державних і правоохоронних органах.

Стан організованої злочинної діяльності, її різноманітні форми, діапазон спрямованості, прагнення до налагодження і використання у ній корумпованих зв'язків із представниками правоохоронних органів, органів державної влади й управління ставлять перед криміналістикою задачу щодо активної розробки методики розслідування діяльності злочинних організацій.

Процес розслідування організованої злочинної діяльності може бути охарактеризований як сукупність:

- по-перше, правової діяльності, що здійснюється шляхом кримінально-правової оцінки розслідуваної події уповноваженими законом органами;
- по-друге, пізнавальної діяльності, спрямованої на встановлення обставин визначеної події на основі застосування положень теорії судових доказів, законів логіки і психології;
- по-третє, організаційної діяльності, спрямованої на забезпечення планомірного розслідування злочинів відповідно до нормативних розпоряджень координаційного характеру;
- по-четверте, оперативно-розшукової діяльності, проведеної уповноваженими законом органами, спрямованої на виявлення злочинів;
- по-п'яте, діяльності з досудового розслідування, спрямованої на процесуальне закріплення доказів в умовах постійної протидії з боку корумпованих посадових осіб;
- по-шосте, профілактичної діяльності, спрямованої на встановлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів.

Методику розслідування організованої злочинної діяльності можна віднести до розряду так званих позавидових методик, положення яких поряд із положеннями окремих методик застосовують протягом усього розслідування, що дозволяє дослідити злочинну діяльність у повному обсязі.

Відповідно, поняття методики розслідування організованої злочинної діяльності, на наш погляд, можна визначити як зумовлену предметом доказування систему наукових положень, що характеризують особливості скоєння злочинів злочинними організаціями, спрямовані на їх встановлення та ви-

значення способів їх виявлення, розслідування і профілактики з урахуванням специфіки різних сфер організованої злочинної діяльності, її приховування і протидії розслідуванню із використанням корумпованих зв'язків у правоохоронних органах та органах державної влади й управління.

Як свідчить практика протидії організованій злочинній діяльності останніх років і нові напрями її законодавчого регулювання, предметом вивчення вказаної криміналістичної методики повинні стати всі етапи, напрями і форми протидії діяльності злочинних організацій: виявлення, розслідування і запобігання.

Для методики розслідування злочинів, скоєних злочинними організаціями, об'єктами дослідження є вчинені ними діяння загальнокримінальної та економічної спрямованості, а також практика кримінально-правової боротьби з такими злочинами.

Завдання методики розслідування організованої злочинної діяльності визначаються положеннями Конституції України, статтями Кримінального кодексу України, що визначають настання кримінальної відповідальності за дії у складі організованих злочинних груп і організацій; окремими нормативно-правовими актами.

Отже, загальним завданням цієї методики розслідування є розробка найбільш ефективних методів, прийомів і засобів розслідування злочинів, скоєних злочинними організаціями, на основі використання їх криміналістичної характеристики, даних про типові слідчі ситуації; систем типових версій, типових слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових і організаційних заходів, криміналістичних операцій, а також тактики їх проведення, зокрема в умовах протидії із боку злочинних організацій.

Безумовно, такі загальні методичні положення, як забезпечення плановірності, оперативності і швидкості розслідування, ефективне використання науково-технічних засобів у ході слідства та ін., що є принципами побудови окремих методик розслідування, застосовуються і під час формування методики виявлення, розслідування і запобігання організованій злочинній діяльності. Водночас принципи конструювання методики вказаного типу повинні додатково враховувати такі положення:

– принцип вивчення і задоволення потреб (запитів) слідчої, експертної і судової практики, які знаходять вираження у науково обґрунтованих методичних рекомендаціях;

– принцип забезпечення зазначеної методики за рахунок аналізу та узагальнення слідчої, експертної і судової практики з виявлення, розслідування і судового розгляду злочинів цієї категорії, криміналістичної теорії, даних суміжних юридичних наук та інших галузей пізнання;

– принцип вивчення й аналізу кримінального середовища та його інфраструктури, особистості злочинця, механізму і способів скоєння і приховування злочинів різної спрямованості;

– принцип наступу, який передбачає систему постановки стратегічних і тактичних слідчо-криміналістичних завдань і засобів їх вирішення, що забезпечує постійне «випередження» діяльності із протидії розслідуванню з боку злочинних організацій протягом усього досудового розслідування;

– принцип комбінування уже наявних методик розслідування, що включає розробку системи методичних, тактичних і організаційно-управлінських рекомендацій для досягнення цілей розслідування переважно шляхом здійснення криміналістичних операцій і тактичних комбінацій як найбільш ефективних засобів вирішення тактичних задач на різних етапах розслідування.

Створення таких комплексів наукових рекомендацій з організації і здійснення розслідування не зводиться до розробки тільки окремих криміналістичних методик, які є одним з елементів системи криміналістичних методик.

Аналіз слідчої практики дозволяє зробити висновок, що рівневу систему методик розслідування організованої злочинної діяльності можна, на наш погляд, визначити таким чином.

Перший рівень. Позавидова загальна методика розслідування організованої злочинної діяльності, яка повинна відображати найбільш загальні закономірності виявлення і розслідування злочинів, що є «продуктом» такої діяльності. Ця методика належить до методик «високого ступеня загальності».

Другий рівень. Міжвидові методики розслідування, побудовані з урахуванням особливостей (окремих критеріїв) сфер і напрямів організованої злочинної діяльності (так звані підгрупові методики «меншого ступеня загальності», такі як розслідування злочинів у сфері підприємництва, фінансово-кредитних відносин, оподаткування, оренди і приватизації, освіти тощо).

Третій рівень. Окремі (видові, групові) методики розслідування окремих видів злочинів, скоєних злочинними організаціями (так звані «конкретні» методики, наприклад, торгівля людьми чи інша незаконна угода щодо передачі людини, шахрайство з кредитно-фінансовими ресурсами тощо).

Як загальна, так і окрема методики повинні містити в собі:

– методику дослідчого оперативно-розшукового накопичування інформації про злочинну діяльність злочинних організацій, що дозволяє розпочати розслідування;

– власне методику розслідування діяльності відповідних злочинних організацій.

Розробка зазначених методик розслідування повинна здійснюватися не ізольовано одна від одної, а у взаємозв'язку і взаємозалежності, що буде сприяти їх взаємному збагаченню.

Висновки. Базуючись на думках, висловлених у криміналістичній літературі, можна зробити висновок, що структура зазначених методик повинна містити в собі і традиційні, і специфічні елементи. До традиційних належать такі:

- криміналістична характеристика організованої злочинної діяльності (для загальної методики) і окремих видів злочинів (для окремих методик);
- обставини, що підлягають встановленню і доказуванню;
- особливості початку кримінального провадження;

- типові слідчі ситуації, особливості побудови версій і планування розслідування у конкретних умовах;
- організація першого і подальшого етапу розслідування в умовах постійної протидії з боку представників злочинних організацій із використанням ними корумпованих зв'язків;
- організація і використання тактичних операцій під час розслідування злочинів, скоєних злочинними організаціями;
- тактика проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів;
- використання спеціальних знань у провадженнях такого роду;
- особливості взаємодії оперативних і слідчих апаратів правоохоронних органів із представниками громадських і державних структур (види і форми) у процесі виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності.

До специфічних елементів належать такі:

- організація і тактика виявлення ознак організованої злочинної діяльності;
- визначення і реалізація тактичних завдань розслідування зі встановлення і доказування наявності корумпованих зв'язків злочинних організацій;
- особливості використання оперативно-розшукової інформації під час розслідування злочинів, скоєних злочинними організаціями, одержаної на основі постійного оперативного супроводу розслідування кримінального провадження;
- форми і механізми міжнародного співробітництва у процесі виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності.

Аналіз зазначених елементів методики розслідування організованої злочинної діяльності дозволить розробити методичні рекомендації щодо виявлення і розслідування злочинів, скоєних злочинними організаціями.

Література

1. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : характеристика, виявлення, розслідування : [монографія] / Л.І. Аркуша. – Одеса : Юрид. літ-ра, 2010. – 376 с.
2. Бараненко Б.И. Организованные преступные группы / Б.И. Бараненко, В.И. Грачев. – М., 1984. – 92 с.
3. Волобуев А.Н. Организованная преступность в СССР : проблемы и перспективы борьбы / А.Н. Волобуев // Проблемы борьбы с организованной преступностью. – М., 1990. – С. 5–13.
4. Гуров А.И. Красная мафия / А.И. Гуров. – М., 1995. – 352 с.
5. Камлик М.І. Організована злочинність в Україні / М.І. Камлик. – К., 1999. – 124 с.
6. Коновалова В.О. Організована злочинність: проблеми методики розслідування / В.О. Коновалова // Вісник Академії правових наук України. – Харків, 1996. – № 6. – С. 137–145.
7. Куликов В.И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / В.И. Куликов. – Ульяновск, 1994. – 256 с.
8. Организованная преступность / под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М., 1989. – 352 с.
9. Организованная преступность – 2 / под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова. – М., 1993. – 328 с.
10. Организованная преступность – 4 / под ред. А.И. Долговой. – М., 1998. – 280 с.
11. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М., 1996. – 400 с.

А н о т а ц і я

Аркуша Л. І. Сутність методики розслідування організованої злочинної діяльності. – Стаття.

Статтю присвячено висвітленню сутності поняття, структури та значення методики розслідування організованої злочинної діяльності з виокремленням її елементів.

Ключові слова: методика, виявлення, розслідування, організована злочинна діяльність, рівнева система методик, традиційні елементи, специфічні елементи.

А н н о т а ц и я

Аркуша Л. И. Сущность методики расследования организованной преступной деятельности. – Статья.

Статья посвящена определению сущности понятия, структуры и значения методики расследования организованной преступной деятельности с выделением ее элементов.

Ключевые слова: методика, выявление, расследование, организованная преступная деятельность, уровневая система методик, традиционные элементы, специфические элементы.

S u m m a r y

Arkusha L. I. The essence of the methods of investigating organized criminal activity. – Article.

The article is devoted to highlighting the essence of the concept, structure and value of the methods of investigating organized criminal activity with the release of individual elements.

Key words: methods, detection, investigation, organized criminal activity, system level procedures, traditional elements, specific elements.